

MARIA JÖNSSON

DET FINNS ANNAN GRANSKNING ÄN DOUBLE-BLIND PEER REVIEW

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62671>

Jag har inget emot peer review-systemet. Egentligen går det inte att vara annat än *för* om man betänker vad det betyder – granskning utförd av jämlikar, ”peers”. Sådant som vi inom humaniora alltid har ägnat oss åt, sådant som vi lär våra studenter att göra, själva utför på seminarier, i forskargrupper, på konferenser och i redaktioner när vi läser och diskuterar varandras arbeten.

Det finns på så sätt inget nytt med granskningssystemet. Det nya sedan åtminstone två decennier är snarare det storskaliga införandet och premierandet av *en viss typ* av peer review, även inom humaniora. Det vill säga en granskningsprocess som är ”double blind” (anonym i båda riktningarna) och som funnits länge i de naturvetenskapliga disciplinerna. Hur just denna specifika form för granskning har kommit att bli en garant för tidskrifters kvalitet borde man diskutera mer, likaså hur publicering i sådana tidskrifter premieras i bibliometriska poängssystem, som i sin tur ofta länkas vidare till tilldelningssystem.

Publicering i anonymt granskade tidskrifter har omärkligt kommit att bli en självklar kvalitetsstämpel på forskningen. Jag kunde till exempel inte undgå att notera hur denna publiceringsform sattes framför andra när jag senast medverkade i en bedömargrupp. Jag märker det också på vårt eget universitet där en viss del av medelstilldelningen baseras på om man är publicerad i tidskrifter som tillämpar anonym granskning eller ej, och vilken ranking de har på den ”Norska listan”.

Under det första decenniet av 2000-talet var detta med anonym granskning och medelstilldelning via bibliometriska system fortfarande något förhållandevis nytt och obekant inom vårt ämne. Jag minns en kritisk och högljudd debatt på min egen fakultet när till-

delningen av fakultetens forskningsmedel föreslogs bli baserad främst på publikationer och externa medel (där just publicering i tidskrifter som tillämpar anonym granskning premierades). Det kallades då "kvalitetsbaserat tilldelningssystem" men ändrades så småningom till det mer korrekta "publiceringsbaserat tilldelningssystem". Systemet infördes och kan väl konstateras ha både sina för- och nackdelar, men tas idag för givet, som något som bara finns där.

På ett liknande sätt står det till med den närmast obefintliga debatten om anonym granskning. Det är som om vi accepterat systemet och glömt bort att det inte är någon naturlag att det är på just detta sätt som granskning måste gå till. Jag säger inte att artiklar som granskats via peer review och tidskrifter som tillämpar systemet inte skulle hålla hög kvalitet. Men jag säger inte heller att de har det *enbart på grund av att de tillämpar anonym granskning*. Det finns andra sätt att granska texter.

När man försöker läsa på om forskningen om anonym granskning verkar det överraskande nog inte finnas någon samstämmighet kring om det verkligen är ett bra system. Flera olika studier har gjorts för att se om anonym granskning leder till bättre artiklar rent kvalitetsmässigt, men det tycks inte finnas någon tydlig uppfattning om det här systemet faktiskt fungerar som tänkt. Leder anonymiteten till mer "sakliga" yttranden och hantering? Mindre bias och revirbevakning? Experterna på området är oeniga.

Vissa hävdar att anonym granskning hindrar granskaren från att göra bedömningar baserade på fördomar om skribenten, så som exempelvis ålder, kön eller position. Andra menar att anonymiteten ofta är en chimär, det är lätt att räkna ut vem som skrivit. Åter andra hävdar att granskares synlighet är viktig och att utlåtanden av granskare som är kända av skribenten blir mer genomarbetade och sakliga. Vissa tidskrifter publicerar därför granskarnas namn i efterhand, och några experimenterar med helt öppna processer. Att det finns fler sätt att bedriva vetenskaplig kritisk granskning än just double blind-granskningen är tydligt i forskningen, och det finns ingen konsensus om vad som driver "kvalitet".

En dimension jag upplever att man ofta bortser från, även i diskussioner om öppna respektive anonyma granskningsprocesser, är den centrala roll som en bra redaktion faktiskt kan spela för artiklarnas

kvalitet. Det är som om man helt gett upp tanken på att en kritisk redaktion, en där man verkligen läser och diskuterar alla texter, faktiskt skulle kunna driva en granskningsprocess utan externa granskare. Det gjordes tidigare, givetvis inte felfritt, men jag har svårt att säga att de artiklar jag som student läste i exempelvis TfL på nittioalet skulle hålla en sämre kvalitet än de jag läser idag. Det fanns en granskningsprocess – den såg bara annorlunda ut.

Att man inte tillmäter redaktionsarbete något större värde är symptomatiskt för vår tids akademiska liv. Det pågår liknande nedvärderingsprocesser av centralt akademiskt arbete på andra områden. Deltagande vid forskningsseminarier är ett sådant. Från att ha varit något man självklart gick på både som doktorand och senior forskare har det blivit något man väljer att gå på eller inte. ”Jag har inte tid”, har blivit en rimlig ursäkt. ”Jag har ett annat möte.” Vi är så stressade (av att bland annat publicera oss i vetenskapliga tidskrifter) att vi inte hinner med den process som borde *föregå* publicering och anonym granskning – nämligen att lägga fram texter som nagelfars av kollegor och som leder till viktiga samtal om de ämnen som behandlas, kännedom om varandras verksamhet och träning i vetenskaplig diskussion. (Som doktorand tyckte jag namnet ”högre seminariet” lät fånigt högtravande – men idag tänker jag att namnet åtminstone bär vittne om att det en gång ansågs som en ära att få gå på, att det hade en air av exklusivitet och ansågs vara en plats *där det hände*.) Nu ska sägas att mitt lokala högre seminarium är förhållandevis levande – ingen skugga ska falla på dess deltagare! – men ibland händer det att även vi tar del av varandras forskning först *efter* den är publicerad. Det är som att forskare möts allt mindre synkront, och alltmer asynkront. Det gäller inte bara i arbetsvardagen utan även i det redaktionsarbete som i allt högre grad sker genom att olika individer i olika skeden av en manusprocess ger skriftliga kommentarer.

Hur kommer det sig egentligen att vi valt att ha just det här anonyma granskningssystemet? Hur har det blivit det allenarådande sättet att bedöma artiklar? Jag minns när TfL införde systemet (det råkade ske under mina år som redaktör 2009–2010, så jag är inte oskyldig i sammanhanget). Det fanns då goda pragmatiska skäl att införa ett anonymt granskningssystem – inte minst för att stödet från Vetenskapsrådet började villkoras med krav på bland ett sådant

granskningsförfarande. I takt med att medelstilldelning till universitet, och mellan fakulteter inom ett universitet, på flera håll började styras på liknande sätt blev det rimligt att även humanister skulle ha tillgång till tidskrifter som "räknades".

Många förändringar som gjordes kändes alltså nödvändiga. Men jag har ändå i efterhand tänkt mycket på hur snabbt de implementerades och vilka långtgående konsekvenser de trots allt fick. Hur det som från början kändes som en strategisk lösning på två decennier kommit att uppfattas som en verklig kvalitetsgaranti.

Återigen – jag säger inte att dessa tidskrifter och artiklar inte skulle hålla hög nivå, de gör de – i alla fall oftast. Men inget säger att vi inte skulle kunna uppnå den kvaliteten på andra sätt, med lika noggrann granskning. Till exempel av en diskuterande redaktion, eller av namngivna granskare som deltar öppet i processen. Eller av att en text valser runt på så många seminarier att den tillslut är färdigslipad.

Men jag är å andra sidan inte säker på att jag håller med kritikerna av peer review-systemet heller: de som hävdar att systemet leder till likriktning och mindre kreativa texter, att exempelvis essäistiska texter får stryka på foten. Så tycker jag inte det nödvändigtvis behöver vara. Jag har själv publicerat flera essäer som varit granskade i systemet och som verkligen inte följer någon tydlig mall med syfte, teori och metod. Huruvida en tidskrift publicerar mallade och förutsägbara artiklar har mycket med redaktionen att göra, hur den är organiserad och hur den arbetar. Vilken autonomi den har, vilket handlingsutrymme den faktiskt själv tar, om den förhåller sig slaviskt till utlåtanden, använder färdiga granskningsmallar, eller tillåter fritt utformade utlåtanden. Om redaktionen har ett levande samtal om texter, arbetar tillsammans, eller om det bara är individer som "följer" en artikelprocess utan att egentligen blanda sig i.

Det är här skon klämmer för mig. Jag vill att någon *ska* blanda sig i. Den mänskliga faktorn är viktig. Det levande synkrona vetenskapliga samtalet mellan "peers". Det verkligt oroande är när vi bara lämnar över till en process och till ett system att avgöra vad som ska publiceras och inte. När vi börjar agera mot varandra i de här processerna som om de vore oundvikliga, självgående och värde-neutrala. När vi vet, eller borde veta, att det är högst godtyckligt alltihop. Det som skrämmer mig är att vi börjat tro det här systemet

om alldeles för mycket. Att vi låter Norska listan styra medelstildelning fast vi *vet* att den i sig inte är någon garanti för kvalitet. En artikel i en antologi, där redaktörerna tagit sitt jobb på allvar, där texterna seminariebehandlats flera varv, kan exempelvis vara minst lika bra.

Kanske är det bristen på uppriktighet som skrämmer mig mest. Det ärligaste skulle vara att säga att vi gör så här för att det är *praktiskt*. När man ska fördela medel behöver man ha ett sätt att göra det. Bibliometrin är ett sådant praktiskt sätt och det går snabbt. Det är praktiskt med anonym granskning också för tidskrifter. Det är ansträngande att sitta i lågt betalda redaktioner och diskutera enskilda texter och ge samlad feedback och följa en artikel fram och tillbaka på oändliga möten. Att man mer och mer delar upp arbetet sinsemellan är därför rimligt. Någon i redaktionen får ansvar över ett insänt manus, lämnar efter första genomläsning och bedömning över den till granskare, tar in granskningar, sammanställer synpunkter, skickar dem till skribenten och följer upp revideringar. Det är arbetsbesparande. Att ha redaktionsmöten där man utöver detta diskuterar artiklarna ingående och flera varv tar tid.

Mer och mer anonymt asynkront individuellt arbete som utförs via plattformar som Teams tar över synkront arbete i grupp. Mindre och mindre av samlingar, möten, av att sitta ner och noggrant diskutera en text, ta redaktionellt ansvar för förändringsförslag, lyssna på skribenten, överväga, omförhandla. Jag vet det utifrån eget arbete med både *Tidskrift för litteraturvetenskap* och *Barnboken*. När jag började i *Barnbokens* redaktionsgrupp hade vi dock sådana möten. De var livliga och intellektuellt stimulerande men kostsamma och tidskrävande. Diskussionen fördes också i långa mejltrådar, snåriga att läsa och följa med i. Vi gick över till Teams för att det var praktiskt (det var jag som föreslog det) och nu förs samtalen om enskilda artiklar mellan färre personer, via skriftliga kommentarer. Effektivt. Mycket mer överblickbart. Säg ska att *Barnboken* tillämpar ett mycket ambitiöst granskningsförfarande där texter blir lästa flera gånger, både av skickliga redaktionsmedlemmar och granskare. Men jag har ändå noterat att det livliga vetenskapliga samtalet, där man i realtid bryter synpunkter mot varandra, gradvis har bytts ut mot ett asynkront sådant. Att det blivit så är ingens fel (om någons är det mitt eftersom jag förordade Teams-lösningen!), och jag tror att liknande

förskjutningar av arbetsprocesser skett i andra redaktioner.

Man skulle kunna förstå de här förskjutningarna – i enskilda fall harmlösa försök till effektivisering – som delar av den process som ekonomhistorikern Ylva Hasselberg i olika sammanhang diskuterat i termer av avprofesionalisering. Hon menar att kvaliteter som omdömesförmåga och beprövad erfarenhet, vilka varit knutna till professionerna, de senaste decennierna har kommit att bytas ut mot kvalitetssäkringssystem. Ett effektivitets- och besparingsfokus som har kommit att bli överordnat på bekostnad av verklig kvalitet. Det är viktigare att producera mer och snabbare än att fundera på vad som produceras. Jonna Bornemark resonerar på ett liknande sätt i boken *Det omätbaras renässans* och visar hur New public management samt behovet av att mäta och kontrollera olika verksamheter har tagit över och format själva verksamheterna på djupet.

När vi låtsas att mätandet och räknandet garanterar kvalitet riskerar vi att tappa vår professionsidentitet och yrkesstolthet. För min egen del är det jag saknar mest i det här systemet känslan av att någon är ansvarig för det som skrivs och publiceras. Filosofen Naomi Sheeman menar att det är *accountability*, vår förmåga till ansvarstagande, som ger oss vår trovärdighet och existensberättigande både inomvetenskapligt och i relation till det omgivande samhället. Det är det öppna ansvarstagandet som gör att människor kan ha tilltro till samhällsinstitutioner som universitetet.

I stället för att vara ansvariga subjekt upplever jag dock att vi i allt högre grad gömmer oss, inte bara bakom anonymitet utan också bakom till synes objektiva kvalitetsmått och mallar. Vi försöker omvandla svåra avvägningar och omdömen till siffror. Jag har gjort det själv, till exempel när jag varit sakkunniggranskare. Det är omöjligt att läsa precis allt som alla skrivit, man måste hitta kvantitativa mått för att på något sätt kunna sälla. Jag har tidigare tänkt på sakkunniggranskning av tjänster som en sista pålitlig utpost i systemet, att sakkunniga till lektorat ändå läser *vad* folk skrivit och bryr sig mindre om *var* de publicerat sig. Men vid ett par tillfällen har jag märkt hur även jag omedvetet börjat räkna och sortera publikationer, åtminstone vid en första grovgallring, utifrån kriterier som exempelvis anonym granskning.

Det oroar mig. Att det förfarande som från början var något krasst

och praktiskt men som jag skilde från *verklig kvalitet* nu faktiskt kommit att påverka mig mer på djupet. Jag vill inte att det ska vara så. Jag skulle vilja ge mer plats åt helhetsomdömet. Att som granskare – oavsett om det gäller en tjänstetillsättning eller en artikel – se till helheten och avge ett omdöme. Försöka förstå vad exempelvis en text vill göra och utifrån det bedöma den. Inte utifrån en färdig mall som får ta ansvaret för mitt omdöme, som delar upp responsen i olika på förhand givna indikatorer, som någon annan satt upp (kriterier som ofta dessutom är hämtade från andra vetenskapliga traditioner).

I det senaste utlåtandet jag skrev bortsåg jag därför från den bifogade mallen. Än sen om det inte finns en ”tydlig metod”. Är undersökningen och artikeln bra? Det bör jag kunna avgöra och argumentera för på andra sätt. (Just frågan om ”metod” är dessutom ofta problematisk i relation till litteraturvetares texter). Det synkrona vetenskapliga gemensamma samtalet, omdömet och professionaliteten är några av de mest värdefulla saker vi har i akademien och vi måste hitta sätt att hålla dem vid liv.

Vad kan vi då göra i konstruktiva termer förutom att kritisera rådande normer för granskning och publicering? Det finns som Bornemark hävdar ändå fickor för mikromotstånd. Hon talar om vikten av att praktisera det hon kallar för *intellectus* istället för *ratio* där det går. *Ratio* står för vår förmåga att mäta, beräkna och kategorisera medan *intellectus* förhåller sig till verklighetens föränderlighet, situationsbundenhet och specificitet. Bornemark menar att vi i många delar av offentlig sektor i dag kommit att värdera enbart det som kan mätas, enbart det som kan göras generaliserbart i en manual, och att vi alltmer glömt bort *intellectus*. Men praktiserandet av *intellectus* går att återuppliva, iallafall på lokal nivå. Man behöver dock göra det tillsammans. Vi kan tillsammans på olika sätt utveckla *intellectus* och det som Hasselberg kallar professionaliteten och omdömesförmågan. Det behöver inte ens vara så storslaget. Vi kan till exempel fortsätta gå på våra forskarseminarier, lägga fram texter och kritiskt diskutera våra arbeten. Inte retirera till att skriva och forska isolerat och skicka in olästa texter till tidskrifter eller bara presentera redan färdig och publicerad forskning för varandra. Vi kan sluta tala om ”double blind” som något som i sig garanterar kvalitet. Vi kan börja tala om kollegial granskning, som något vi gör, eller borde göra, dagligdags.

Vi kan, när vi är sakkunniga för tjänster, låta bli att sätta poäng eller sälla bort ansökningar för att de inte är anonymt granskade utan faktiskt läsa dem. Vi kan, när vi är granskare för tidskrifter, undvika att följa de manualer som ofta följer med, och i stället använda vårt omdöme och se till helheter.

Oavsett vad vi gör tycker jag vi ska sluta referera till anonym granskning som något som per definition skulle vara mer effektivt, bättre, leda till högre kvalitet än såg granskning utförd av en engagerad redaktion, av en namngiven granskare eller av ett hängivet högre seminarium. Bara för att just det här systemet har kommit att kopplas till exempelvis Norska listan och andra bibliometriska system – och därmed blivit ett lätt sätt att mäta – betyder det inte att vi ska fortsätta förväxla mätbarhet med kvalitet.